

תוכן העניינים

ז	הקדמה מאת אריאל הירשפלד
ג	פתח דבר מאת מנואלה קונסוני
1	16 באוקטובר 1943
43	שמונה יהודים
71	זאבים לאור ירח מלא
81	שוחת היהודים
89	אחרית דבר מאת מנואלה קונסוני
91	ג'אקומו דבנדטי: חייו של אדם
114	תושבי ארגון
126	מתוך אי־נחת: סגנון כתיבתו של ג'אקומו דבנדטי
130	רדיפה וזיכרון
131	שמונה יהודים
135	16 באוקטובר 1943
142	זאבים לאור ירח מלא ושוחת היהודים
144	ביבליוגרפיה

הקדמה

אריאל הירשפלד

16 באוקטובר 1943 היא מן היצירות העזות, המזעזעות והמרהיבות ביותר שנכתבו על פרשה אחת מתוך השואה של יהודי אירופה. המפתיע בטקסט הזה הוא הצירוף המתקיים בו בין תיעוד עיתונאי שנעשה בזמן אמיתי כמעט, כתיבה ספרותית מפוארת, בעלת עוצמה פואטית ורגשית מטלטלת, ומסה הגותית מעמיקה על דפוסי ההתנהגות הנאציים ועל 'מסורת המכות וההסכנה למכות' של היהודים.

ג'אקומו דֶבֶנְדֵטִי – יהודי־איטלקי, סופר, עיתונאי, מבקר וחוקר ספרות דגול – פורס ב־16 באוקטובר 1943 את מסכת ההתהוות של האימה. הסיפור (כי הוא קודם כול סיפור) חושף מעין דקדוק או שיטה שמכוחם מתרחש גירוש של קהילה יהודית בתוך מנגנון ההשמדה הנאצי; דקדוק שגם אם הוא חד־פעמי ויחיד ומיוחד, יש בו איזו חוקיות עמוקה, מבעיתה, בין הדורס והנדרסים.

בכוח המזכיר רגעים בטרגדיות עתיקות מציג דבנדטי את רגעי הבשורה של הגירוש – האופן האטי שבו הוא נודע לקהילה ומובן על ידה, האופן שבו נתקלת הבשורה בא־רצון לקבלה, להבינה, באי־יכולת להסיק ממנה מסקנות: אשה לבושה שחורים, פרועת שיער ומוזנחת, באה את הגטו משכונה אחרת, מעבר לנהר, וצועקת מה שהבינה משיחה בין בעלת הבית לבין אשת שוטר שבעלה סיפר לה על גרמני שאחז בידו 'רשימה של מאתיים ראשי משפחה

יהודים העתידים להילקח עם כל בני ביתם'. האשה הפרועה, שהבינה את מלוא המשמעות של מה ששמעה, זועקת את דבריה אבל איש אינו מאזין לה ברצינות. כמשוגעי הכפר, כקסנדרה היוונית, היא נותרת בלתי מועילה לחברה הנורמלית. אבל בשונה מן הסמל המסורתי – האשה הפרועה בגטו הרומאי (צ'לסטה שמה, כלומר – 'השמימית') אינה מטורפת כלל והיא מבינה בייאווה את חוקי הבורגנות היהודית: 'עוד תתחרטו על כך! לו הייתי גברת אמיתית הייתם מאמינים לי. אבל מכיוון שאין לי גרוש, מכיוון שאני לובשת את הסמרטוטים האלה...', היא מציגה אותם בזעם, ורק קורעת אותם יותר... מכאן ואילך פורס דבנדטי את המשחק הנורא שבין הידיעה לבין הכחשה, ומתוכו – את המשחק הנורא שבין האלימות הנאצית לבין תמימותה של הערמומיות היהודית, הבנויה על זיכרונות ישנים של פרעות וגירושים שאינם מועילים עוד בפורענות המודרנית בסגנון הגרמני.

דבנדטי אינו מהסס לעסוק בסגנון של עם או תרבות – היהודית, האיטלקית והגרמנית. אבחנותיו על ההתנהגות הגרמנית במלחמת העולם השנייה, גם אם הן משתלבות בשיח רחב ופופולרי על האופי הגרמני-הנאצי, הן חריפות, מפתיעות ומעניינות ביותר, ובעיקר: ההינף הסיפורי מקנה להן עומק חדש. כמו דיוקנו של קצין האס-אס האחראי על החרמת נכסי התרבות והספרים, ובמיוחד הנדירים והיקרים ביותר:

האיש, מלווה גם הוא בחיילי אס-אס, נראה כמבט ראשון קצין גרמני ככל האחרים, רק חדרור אותה יהירות יתר שההשתייכות מעניקה ל'זן מיוחד' יוקרתי וידוע לשמצה. גם הוא עטוי כל כולו במדים, מכף רגל ועד ראש: המדים הצמודים האלה, המחויטים באלגנטיות של אנין טעם, מופשטת ומוקפדת עד אימה, מדים

שבמשיכת רוכסן זריזה עוטפים לגמרי את האדם, את הגוף, אבל גם ובעיקר את הנפש. זוהי המילה *verboten* המתורגמת לשפת המדיום: אסורה הגישה אל האדם ואל העבר האישי החי בתוכו, המכונן את סיפורו ואת 'המיוחדות' האמיתית ביותר שלו כיצור בעולמנו; אסור להיחשף לדבר מלבד אותו 'הווה' שלו, המחמיר, המכני, המוכרע בנוקשות בלתי מתפשרת. [...] הוא מצווה: אם מישוהו ייגע, יסתיר או ייקח ולו אחד מן הספרים האלה, הוא יוצא להורג על פי חוק המלחמה הגרמני. הוא עוזב. עקביו נוקשים על המדרגות.

פרקי הגירוש נבנים ביצירתו של דבנדטי כמעין מדורים באיזו תופת מודרנית. לא הדמיון לתופת של דנטה העיקר, אלא המימוש הארצי של הסמל, המעשי, הטכני והמדויק. כמו פרשת 'מס הזהב' שאולצו יהודי רומא להעלות לממשלת גרמניה: חמישים קילוגרם זהב שעליהם לאסוף ולמסור במקום מסוים תוך יומיים בשעה 11:00. העינוי, ההשפלה, וגם פרצי נדיבות וגבורה הכרוכים במשימה הזאת, מקנים לה בתיאורו של דבנדטי כוח סמלי אדיר כפרשה מיתולוגית על אודות תפקידו של הזהב בהישרדות היהודית (כבשירו הגדול של אלתרמן על אותו נושא, 'זהבם של היהודים'¹). דבנדטי עושה זאת באמצעות אזכור מבריק של 'טבעת הניבלונגים' מאת ריכרד ואגנר. הצורפים היהודים, השומרים על אוצר הזהב שעליהם למסור בקרוב, מדומים לדרקון האגדי פאפּנֶר השומר על זהב הריין באופרה, מקור הכוח של העולם, דרך עינוי של נאצי מדומיין, רק כדי להצביע על הפער בין הממשות הטראגית לבין האגדה:

1 נתן אלתרמן, 'זהבם של היהודים', בתוך: 'שירי נוכחים', עיר היונה, הקיבוץ המאוחד: תל אביב 1972, עמ' 272.

בבוקרו של יום שלישי, לפני השעה 11:00, כונסה המכסה כולה עם יתרה של למעלה משני מיליון לירטות במזומן שהופקדו בכספת הקהילה. חדר האיסוף ננעל. מול הדלת, לצד השוטרים, ישבו הצורפים וכמה מנציגי הקהילה. ייתכן שגרמני מתורבת, שנון וחובב אופרה היה צוחק על הפאפּנרים האלה, השומרים על האוצר. אך האנשים הטובים הללו, שנשותיהם הביאו להם אוכל, כלל לא ירְקו להבות אש, אלא החלו לאכול את ארוחתם בשלווה. מצפונם היה רגוע. אמנם היו רגעי חרדה, רגעי הסתכלות קדחתנית בשעון, אולם בסופו של דבר, העבודה הושלמה היטב.

מבין סדקיו של התיאור הקפדני מבצבצים גם פרקי היסוד של המיתוס היהודי: בשיאו של הגירוש עולה פתאום זכר שיירי המצה הנשמרים בליל הסדר ומתוכם – יציאת מצרים, ובסיומו הנורא, בדממה הנותרת לאחר השלמתו של הגירוש, מביא דבנרטי את פתיחתה של מגילת איכה – 'איכה ישבה בדד', והפעם – בלטינית, כבהצבעה מתריסה אל עבר הנצרות המחרישה למראה הפשע הזה.

בספר כלולות עוד שלוש מסות קצרות הנוגעות ברגעים שוליים יותר, אך עקרוניים, בתולדות השואה, וכל אחת מהן מרתקת בתובנותיה הנוקבות. חשובה במיוחד, דווקא היום, היא שמונה יהודים העוסקת בסוגיית האפליה המתקנת (של היהודים לאחר ההשמדה הנאצית ובכלל), המראה עד כמה כרוכה האפליה הזאת, האהבה והחסד המורעפים בדיעבד על מי שפשעו נגדם, באפליה הגזענית עצמה.

המסות הכלולות כאן נכתבו כולן עד נובמבר 1944; איטליה רק החלה להשתחרר מן העול הנאצי והמשרפות באושוויץ

פעלו עדיין במלוא העוצמה. כלומר, הן נכתבו כמעט בתוך ההווה של השואה. זוהי כתיבה מקרוב, גם בזמן וגם במעורבות הרגשית והרוחנית. ודווקא משום הקרבה העזה מעוררות התובנות ההגותיות המכלילות על אודות העמים, התרבויות וכוח ההרס, וכן על אודות החסד והחמלה, השתאות מיוחדת נוכח השקט היציב, השלום הגמור, שמתוכו מביטה הרוח על הכוחות המערערים את עצם קיומה.

16 באוקטובר 1943

מאיטלקית

מנואלה קונסוני ונעה קורן־אגוסטיני

הערה

ספרון זה מגולל את אירועי הפשיטה הנאצית המפורסמת על הגטו ברומא, פשיטה שארכה בוקר אחד בלבד ובסופה גורשו למעלה מאלף יהודים למחנות המוות. היום הספר נכלל בקנון של הספרות הפוסט־מחתרתית. קוראים ומבקרים השוו אותו בצדק לספרו של דפו יומן **שנת המגיפה** ולפרקיו הראשונים של **תולדות עמוד הקלון**¹. לראשונה הודפס ברומא, בדצמבר 1944, בכתב העת **מְרֻקְרִיו** בגיליון שהוקדש לתנועת ההתנגדות, ומיד לאחר מכן הודפס שנית בכתב העת **ליִבְרָה סֵטְמָפָה**. בשנת 1947 תורגם ביוזמתו של ז'אן פול סארטר בשביל כתב העת **זמנים מודרניים** (*Les Temps modernes*) ובשנת 1955 פרסם אותו כתב העת **גְלִרִיָה** בעמודיו המרכזיים של גיליון לציון השנה העשירית לשחרור איטליה. המהדורה הראשונה של הספר, כרך נפרד (1945), אזלה מן השוק זה שנים רבות, אף שהודפסה במספר עותקים רב. אלה עמודים שהקריאה בהם צורבת: מעבר לחשיבותה התיעודית היצירה מצטיינת באיכות הסגנון. אבל למי ששאל אותו על המסופר, השיב דבנדטי תשובה המבטלת את אבהותו על הכתוב: 'הנני מבקר ספרות, זהו מקצועי הספרותי היחיד. את **16 באוקטובר** כתב מי שחווה אותו על בשרו. מוטב ליחסו לאיזה אלמוני רומאי

1 על יומן שנת המגיפה של דפו ועל תולדות עמוד הקלון של אלסנדרו מאנצוני, ראו להלן עמ' 140, הערה 75.

חדש, כפי שהשאיר לנו אלמוני את חייו של קולה.² אבל יותר ממחבר אלמוני, מדברת כאן קבוצת עם, מקהלה מבועתת ואיומה שקולותיהם של הגיבורים הראשיים נבדלים ונשמעים בה רק לרגע קט ואובדים מיד, נבלעים לעד בגורל הטרגי המשותף. היום, שנים רבות לאחר ההתרחשויות, לא נועדה המהדורה החדשה הזאת רק לשוב ולהציג יצירה שלקוראים חדשים רבים תהיה בגדר תגלית ספרותית. אסונות, עוולות ומעשי אכזריות הם אולי חלק בלתי נפרד מן ההיסטוריה, אך הנאציזם – לעולם לא עוד.

2 על כרוניקה ביניימית זאת ראו להלן עמ' 142, הערה 79.

עד לפני שבועות ספורים, מדי יום שישי בערב, עם נצנוצו של כוכב ראשון היו כל דלתות הענק של בית הכנסת, הפונות לפיאצה דל טמפיו, נפתחות לרווחה. מדוע הדלתות הגדולות דווקא ולא דלתותיהן המוסתרות מעט של הכניסות הצדדיות, כמו בשאר הערבים כולם? מדוע במקום אורם העמום של מנורות שבעת הקנים דלקו כל האורות הלוחטים הללו, אורות שהיו מתלקחים מהזהב, מבהיקים מזיו תבליטי הסטוקו – סמלי מגן דוד, חותמות שלמה, חצוצרות היובל – ושואבים ברק מפואר מרקמת הפרוכת התלויה לפני ארון הקודש, ארון הברית עם האלוהים? מפני שמדי יום שישי, עם נצנוצו של כוכב ראשון, חגגו את שיבת השבת.

לא במנגינה הדלה של החזן האבוד על הבימה המרוחקת, אלא ממרום מושבם של החזנים, לקול רעם ההילולים של העוגב, שרה מקהלת הנערים ברוב הוד והדר מזמור של רפות קדושה, את הפיוט הקבלי העתיק 'לכה דודי לקראת כלה'. בוא, ידידי, בוא לקראת השבת... הייתה זאת הקריאה המיסטית לקבל את פניה של השבת המופיעה, המופיעה כמו כלה.

אך במקומה, באותו יום שישי בערב, החמישה-עשר באוקטובר, הופיעה בגטו לשעבר של רומא אשה לבושה שחורים, פרועת שיער ומוזנחת, ספוגת גשם כולה. היא אינה מצליחה לבטא את עצמה, ההתרגשות חוסמת את גרונה, ריר זב מזוויות פיה. היא רצה כל הדרך משכונת טרסטוורה. רק לפני שעה קלה, בביתה של גברת שאצלה היא עובדת כמה שעות ביום, פגשה את אשתו של קרביניירה אחד, וזו אמרה לה שבעלה, הקרביניירה, פגש גרמני, והגרמני החזיק בידו רשימה של מאתיים ראשי משפחה יהודים העתידים להילקח עם כל בני ביתם.